

Тетяна Величко (Київ, Україна)

ЕТНОГРАФІЧНІ МУЗЕЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНО-ПОБУТОВОЇ КУЛЬТУРИ “КРИМСЬКИХ ЦИГАН” кінця ХІХ – початку ХХІ ст.

Етнографічне музейництво України, як зазначила дослідниця Г. А. Скрипник, “лучиться з розвитком етнографії як самостійної науки” [17, с. 29]. Особливістю музейної етнографії Півдня України, у т. ч. і Криму, стала спеціалізація на зборі, зберіганні й пропагуванні традиційно-побутової культури різних етнічних груп України, серед яких і кримські цигани – мусульмани.

Циганознавчий напрям можна відмітити у діяльності деяких кримських музейних установ. Так у дисертаційному дослідженні Н. О. Зіневич в одному з розділів зазначена поява циганознавчих студій в діяльності за останні десятиріччя Кримського етнографічного музею і Бахчисарайського історико-культурного заповідника [3, с. 15]. Згадується про дослідження етнокультури кримських циган Центральним музеєм Тавриди у 1920-х рр. в дисертації Л. І. Григор'євої [5, с. 123–125]. Окремі питання дослідження побуту кримських циган в ХІХ – на початку ХХ ст. висвітлені в біобібліографічних працях А. А. Непомнящего [16].

Завданням даної статті є простеження загальних форм циганознавчих студій кримських музеїв відповідно до основних етапів розвитку етнографічного музейництва Півдня України з середини ХІХ ст. і до сучасності; встановлення місця, яке займала циганська тематика в музейній етнографії Криму.

Термін “кримські цигани” потребує окремого пояснення. Ця назва узагальнююча щодо циганського населення півострову, яке сформувалося за часів Кримського ханства, сповідує іслам, розмовляє кримськотатарською мовою, перейняло багато рис кримськотатарської побутової культури і тією чи іншою мірою інтегроване до кримськотатарського суспільства. Місцеве кримськотатарське населення називає кримських циган “*чінгене*”, іноді зустрічається назва “*дайфа*”, або “*тайфа*”, існує низка назв локальних груп

циган. За однією з версій, назва “*чингене*” візантійського походження, пізніше була прийнята адміністрацією Османської імперії, від якої була запозичена татарськими чиновниками [22, р. 94]. Кримські цигани були представлені різними групами, серед яких найбільш відомі “*аювджі*” (ведмежатники), “*демерджи*” (ковалі), “*алтинджилар*” (ювеліри), “*даулджи*” (музиканти), “*сурбеті*” або “*курбеті*” (торговці кіньми, візники), “*елекчи*” (майстри з виготовлення сит, кошиків) [2, с. 50 – 51].

Становлення етнографічного музейництва на Півдні України припадає на кінець XIX – початок XX ст. Протягом першої половини і середини XIX ст. зароджується інтерес до традиційно-побутової культури населення Півдня України, Кримського півострова зокрема.

Важливою подією, що вплинула на становлення етнографічного музейництва в Російській імперії загалом і в Україні зокрема, стала Етнографічна виставка 1867 року. Ініціатором її проведення виступило Російське Географічне Товариство. Організаційні клопоти щодо проведення виставки взяло на себе Товариство любителів природи при Московському університеті. Докладна інструкція зі збору експонатів була розіслана по всій Росії. Всі бажаючі мали можливість надсилати експонати та їх опис до оргкомітету виставки.

Виставка складалась із трьох відділів: групи фігур, що представляли різні етнічні групи населення імперії, в загальноетнографічному відділі експонувались костюми, знаряддя, побутові предмети, малюнки, фотографії та антропологічні й археологічні матеріали [1, с. 9 – 30]. На ній були представлені колекції з Криму, які були надіслані в оргкомітет виставки “предводителем дворянства” м. Перекоп Абдувелі Мурза Карашайським [20, с. 65 – 67]. Група з чотирьох манекенів зображувала кримських татар (мурзу і хлопця з Півд. берегу Криму) та кримських циган (жебрак і жінка з дитиною). В розділі загальної етнографії було вміщено світлини кримських татар, кримських циган, кримських вірмен, кримських євреїв, караїмів [20, с. 46].

Незважаючи на те, що етнографія Криму була представлена незначним числом експонатів порівняно з іншими частинами імперії, (що можна пояснити неготовністю провінційної інтелігенції краю до участі в проектах такого масштабу і початковим зростанням інтересу до етнографії місцевого населення), виставка сприяла посиленню цього інтересу і стала зразком етнографічного колекціонування на науковій основі завдяки розробленим програмам збору та опису етнографічних експонатів. Також важливо відзначити, що поруч з кримськотатарською етнографічною колекцією на виставці були представлені елементи традиційної культури кримських циган.

Південь України відрізняється від інших регіонів України тим, що саме тут виникли перші музеї ще на початку XIX ст. Їх поява пов'язана з так званим “археологічним бумом” першої третини XIX ст. після відкриття унікальних античних пам'яток в Північному Причорномор'ї. Археологічна спеціалізація музейних осередків Півдня України залишалась домінуючою протягом всього XIX ст., і відіграла важливу роль в XX ст. також.

Проте науковий збір етнографічних колекцій і створення етнографічних відділів на Півдні відбуваються пізніше ніж в інших регіонах України – наприкінці XIX – початку XX ст., незважаючи на колоритну побутову культуру поліетнічного населення краю.

Ініціатива створення і діяльності перших музейних осередків, що містили етнографічний матеріал, належить науковим товариствам того часу. Наприкінці XIX – початку XX ст. музейний напрямок діяльності Кримського гірського клубу (1890, Одеса), пізніше – Кримсько-Кавказського гірського клубу (ККГК), Таврійської Вченої архівної комісії (далі – ТВАК) активізує збиральну і дослідницьку етнографічну роботу.

Членами ККГК було організовано першу на Півдні “Кримську виставку” (1893), на якій за “Програмою” були представлені предмети побутової культури населення півострова [19]. Перші музеї, що містили етнографічний матеріал були створені ККГК в Одесі (1899) і відділенням клубу в Ялті (1892). Але відомостей про циганські збірки в цих музеях ми не маємо. В XIX – на початку XX ст. домінуючим в етнографічних дослідженнях в Криму стає кримськотатарська тематика.

Новий етап в історії етнографічного музейництва настає в 1917 – 1920-х рр. В цей період відбувається формування державної музейної мережі на основі розробленого законодавства і створення державної системи управління з музейної справи і охорони пам'яток. Музей як соціокультурний феномен до початку XX ст. отримав авторитет, а в 1920-х рр. став невід'ємною частиною культури. На території півострова етнографічний напрямок реалізують чотири музеї – Бахчисарайський музей татарської культури, Караїмський етнографічний музей в Євпаторії, Східний музей в Ялті, Центральний музей Тавриди в Сімферополі. Активізації музейної етнографії в галузі дослідження етнокультури етнічних груп Кримського півострова сприяла національно-культурна політика більшовиків, яка отримала назву “коренізації”, а в Кримській автономії прийняла форму “татаризації”.

На початку 1920 р. оформлюється концепція розуміння ролі музеїв в суспільстві. Музеї розглядаються як сховища культури, опорні пункти науки,

які необхідно зберігати і зробити доступними народу з метою просвіти [21, с. 278]. Центральний музей Тавриди (далі – ЦМТ), мав статус центрального республіканського музейного центру, і належав до музеїв “змішаного типу”. Етнографічний відділ у музеї був створений у 1925 році. Спочатку для відвідувачів був відкритий тільки татарський підвідділ, однак музеєм на 1925–1926 р. було заплановано, поряд з караїмським і болгарським, відкриття циганського підвідділу [4, арк. 21, 23]. Наукові співробітники ЦМТ, втілювали програму створення експозиції з етнокультури кримських циган, проводили збір експонатів і експедиційне дослідження різних груп “*чінгене*”. Протягом 1926 р. завідувачка етнографічного відділу ЦМТ Айше Якубівна Ісхакова “робила обстеження і фотографування побуту циган” [4, арк. 50]. В результаті систематичного дослідження групи циган – “*курбетів*” А. Я. Ісхаковою в 1927 році було підготовлено рукопис “Сімферопольські цигани – курбети”.

Влітку того року студентом Ленінградського університету І. І. Кургіним проводились експедиційні дослідження побуту перекопських циган, а також циганської мови в порівнянні з татарською, фотографування побуту і окремих експонатів [4, арк. 63 – 64]. Польові матеріали А. Я. Ісхакової і І. І. Кургіна не були опубліковані як планувалось [4, арк. 67].

Згорання політики “татаризації” наприкінці 1920-х рр., репресії, які зачепили і кримських музейних працівників, Друга світова війна і депортація у 1944 р. народів Криму завдали непоправної шкоди музейним збіркам, особливо етнографічним. З колишньої багатой колекції ЦМТ з евакуації повернулася лише незначна частина. Експонатів, що характеризують культуру кримських циган майже не залишилось. Зараз в фондах ЦМТ зберігається 10 поштових листівок із зображенням кримських татар і циган [18, с. 398]. Можна припустити, що частина експонатів, які упродовж 1926 – 1927 рр. були зібрані серед кримських циган, зараз записані як кримсько-татарські предмети.

Протягом 1940 – 1980-х рр. музейна етнографія як і етнографічна наука в Криму перебувала в кризовому стані. Після депортації німців, кримських татар з якими були переселені також і кримські цигани, болгар, греки, вірмени, дослідження культури цих народів були заборонені, а музейні матеріали підлягали знищенню. В інтерв’ю з провідним науковим співробітником Кримського етнографічного музею, заслуженим діячем культури АРК Ю. С. Вайсенгольц згадується про трагічну долю кримсько-татарських колекцій та спробу О. Д. Кондратенко врятувати колекцію ЦМТ [13].

Відродження етнографічного музейництва відбувається наприкінці 80 – 90-х рр. ХХ ст. Поновлюються старі і створюються нові етнографічні відділи і музеї, проводяться експедиційні дослідження, будуються нові експозиції. Нові форми здобуває освітня діяльність музеїв. Значною подією в розвитку музейної етнографії півострову стало створення у грудні 1992 р. Кримського етнографічного музею (КЕМ) на правах філії Кримського Республіканського краєзнавчого музею (з 2007 музей знову отримав назву ЦМТ). Спочатку музей не мав жодного експонату. Головним завданням перших років діяльності музею стало формування колекційного фонду з традиційно-побутової культури населення півострову. Влітку 1993 – 1994 рр. співробітники музею зібрали близько 2 тисяч експонатів у понад 70 населених пунктах Автономної республіки Крим.

Поновлення дослідження питань з етнографії кримських циган пов’язане з діяльністю КЕМ. Завідувачка сектором кримсько-татарської етнографії Е. С. Зейналієва влітку 2002 р. брала участь у проєкті болгарських дослідників О. Марушиакової та В. Попова. Протягом двох місяців були обстежені циганські громади майже усіх районів Криму. Дослідники побували у Білогірську, Феодосії, Євпаторії, Бахчисараї, Джанкої, Армянську, Ялті. В результаті експедиції фонди КЕМ були поповнені колекцією фотографій і предметів побуту різних груп циганського населення півострову. На кінець 2002 р. фонди КЕМ містили 10 експонатів циган основного фонду і 16 науково-допоміжного [15, с. 359].

Серед музейних предметів, що зберігаються у фондах КЕМ, є кілька елементів народного одягу – три жіночих спідниці (початку ХХ ст., 60-х і 80-х рр. ХХ ст.) і фартух кінця ХІХ ст. зі смт. Октябрьське [14, КП-502, КП-285, КП-266, НВ-95]. Науковці нині представляють також вироби ремісників: ступа металева (кін. ХІХ ст.), кліщі ковальські (кін. ХІХ ст.), дві підкови (поч. ХХ ст.), кінська вуздечка (поч. ХХ ст.), зібрані в смт. Октябрьське і Советське [14, КП-501, НВ-93, НВ-96-98].

Польові дослідження і збір експонатів, які проводила Е. С. Зейналієва, сприяли створенню в новій експозиції “Мозаїка культур народів Криму” експозиційного комплексу “кримські “*чінгене*” – ремісники і музиканти”. Нову експозицію було відкрито влітку 2006 року (відповідальний – завідувач КЕМ Ю. М. Лаптев, провідний експозиціонер музею – Ю. С. Вайсенгольц). На сьогоднішній день Кримський етнографічний музей єдиний на півострові, який зберігає і експонує незначну, але важливу колекцію предметів традиційно-побутової культури кримських циган.

Проблема створення етнографічного фонду з культури кримських циган, особливо “чінгене”, в тому, що більшість цієї групи повністю інтегрувалась в кримськотатарське суспільство і репрезентує себе як кримських татар. Але експозиційне відображення побуту “чінгене” кін. XIX – поч. XX ст. можливе за допомогою побутових речей, особливо меблів, посуду, ремісничих виробів, що зберігаються у кримських музеях і зареєстровані як кримськотатарські колекції

Нові напрями сучасних досліджень етнокультурних взаємин, стереотипів, етнічної ідентичності здійснюються за допомогою усної історичної методу. Протягом 2004–2006 рр. співробітники музею були організаторами й учасниками таких експедицій в різні райони півострова, які проводили в співпраці з українськими і російськими науковими установами.

Наративний матеріал щодо кримських циган було зібрано у серпні 2006 р. під час Польової студентської школи з усної історії “Голокосточами українського, російського і кримськотатарського населення на прикладі Криму” (організатор – Український центр вивчення історії Голокосту Київ) і в етнографічній розвідці автора статті в м. Бахчисараї за темою “Етнокультурні контакти поліетнічного населення Криму: минуле і сучасне”.

Польова школа, що відбулась 4–11 серпня 2006 р., окрім лекційних і практичних занять для студентів вузів України, які цікавилися етнічною проблематикою, передбачала запис і обробку інтерв’ю. Дві польові групи протягом 6–9 серпня 2006 р. проводили обстеження в північному Криму: у Красногвардійському і Раздольненському районах. Під час роботи учасниками Школи були записані понад 60 інтерв’ю. Не зважаючи на навчальний характер інтерв’ю, вони є цінними джерелами з етнічної історії Криму.

Серед цих інтерв’ю у двадцятьох містяться відомості щодо побуту соціально-економічного становища, існування різних груп кримських циган, різного ступеню інтегрованості їх у кримськотатарське середовище. Особливу наукову цінність мають шість інтерв’ю кримськотатарською мовою, які були записані А. А. Еміровою з кримськими татарами, які народилися в степових районах півострову та повернулись з депортації в ці ж місця. Всі інтерв’ю є розшифрованими і зберігатимуться в архіві Українського центру вивчення історії Голокосту. Копії інтерв’ю передані в Державний меморіальний музей Голокосту (Вашингтон, США).

Під час триденної роботи в Бахчисараї було записано вісім наративно-біографічних інтерв’ю від представників різних етнічних груп: росіян (2), кримських татар (3), караїмів (1), греків (1), які народилися в довоєнному Бахчисараї. Одне інтерв’ю було записано від представника групи “чінгене”,

хоча інформант презентує себе як кримського татарина. Шість з них містять спогади і фольклорні сюжети, стереотипи щодо циганського населення Бахчисараю довоєнного часу і сьогодення. Інтерв’ю зберігаються в архіві автора статті, а копії також передані до Вашингтона.

Попередній аналіз інтерв’ю надає можливість окреслити низку наукових питань циганознавчого напрямку:

– В інтерв’ю зафіксовані різні етноніми, якими кримськотатарське населення іменували кримських циган. Інформанти відокремлюють “татарських циган – мусульман” від “російських циган”. Серед “кримськотатарських циган” найчастіше зустрічаються спогади або уяви про “чінгене” і “дайфа” (або іноді “тайфа”). Співрозмовники з Бахчисараю, які тривалий час жили поруч з “чінгене”, підкреслюють більшу близькість останніх до кримських татар, протиставляють їхню “культурність”, “охайність”, “осідливість” “злодійкуватості” й “жебрацтву” “тайфа”.

С1: Фатма бита, а мына чингенелерде, чингенелерин арасында мына бакъын: чалгъыджылар бар эди, дайфалар, да кимлер бар эди?

Бабушка Фатма, а вот у чингене, среди чингене, вот смотрите: музыканты были, дайфа, а кто ещё был?

И: Дайфа бизим мында ёкъ эди.

Дайфа у нас здесь не было.

С1: А да аюджылар бар эди...

А ещё медвежатники были...

И: Аюджылар да мында ёкъ эди.

Медвежатников здесь тоже не было.

С1: Амма аслы кимлер олгъанынгы билесиз?

Но вот вообще кого знаете?

И: Мына шу чингенелер олгъанынгы билем, “чінгене” лер дий эдилер. Ну, бу ерин чингенелери бизлер дайын адамлар эди.

Вот знаю об этих чингене, чингене называли. Ну, здешние чингене, как мы, люди были” [7].

“Респондент. Вот эта “тайфа”, кажется, по-моему, которые ходят по домам, вот эти читают всякие эти, обманывают, это “тайфа” по-нашему называется” [11].

Степові кримські татари знайомі з терміном “чінгене”, але більшість розповідей стосується “дайфа”. Інформанти з Роздольного неодностайні у висловлюваннях щодо “чінгене” і “чингене”. Інтерпретуючи чи інше інтерв’ю важливо враховувати місце проживання інформанта до депортації і наявність особистих контактів з циганським населенням.

“Интервьюер: Дайфа – это оседлые? Да?”

Респондент: *А те, что с повозками бездомные ездят с места на места разные. Повозку так делают, в ней – детвора. Сегодня в это село, завтра в то село*” [9].

– Декілька інтерв’ю, записаних в степових районах серед “нагаїв” дають уяву про назви внутрішніх груп циганського населення в кримськотатарському середовищі, пов’язані з їх господарською спеціалізацією: “*аювльлар*” (тат. мовою) – ведмежатники, “*сыргъальлар*” (тат. мовою) – “з сергою” – лудильники [12], “*куюмджи*” – ювеліри [6]. Одне з бахчисарайських інтерв’ю було записане з кримською татаркою, яка в дитинстві мешкала в передмісті Бахчисараю – Салачик, поряд з “*чінгене* – музикантами”. Інтерв’ю, в якому вона згадує багатьох музикантів, їхні імена, вказує на інструменти, на яких вони грали, називає будинки, де вони жили, є цінним джерелом для реконструкції побуту і повсякденності громади “*чінгене*” [7].

– Майже всі інтерв’ю, в яких згадується про циганське населення півострова, торкаються питання долі даної етнічної групи під час нацистської окупації Криму і депортації кримськотатарського населення з Криму у травні 1944 р., що відповідало завданням Польової школи. Декілька інтерв’ю містять історії окремих людей, які врятувалися завдяки заступництву “мусульманських комітетів” або старост [8; 12]. В одному зі спогадів зустрічається історія єврейської жінки, яка була одружена з “*чінгене*” – музикантом і загибель якої від рук нацистів оплакував її чоловік [7].

– Глибокий аналіз записаних інтерв’ю дає можливість проаналізувати ставлення і відносини між кримськими татарами і так званими “татарськими циганами” протягом останнього століття, бажання деяких груп асимілюватися з кримськотатарським населенням і реакцією останніх на це бажання. Всі респонденти вказують на те, що зараз “*чінгене*” приховують своє походження і сприймають цю назву як образливе прізвисько.

“Респондент: *Сами себя они крымскими татарами, кстати, называют. Да, потому что вот я была в Болгарии и встретила вот такого, ну похож на цыгана, а говорит на, ну вот как цыгане везде, они же отличаются. И он похож на цыгана, говорит на татарском. Я ему говорю: “Вы татарин?” – Он говорит: “Нет, мы чингине”. Он не стесняется, наши вот, они как бы стесняются, как комплексуют, они все татары. А те откровенно говорят – нет, я цыган. И гордо произносят как бы это свое... А они, может быть выходцы из Крыма, я думаю. Потому что он говорит чисто на крымскотатарском языке. А когда я его спрашиваю, говорю, ой, мне*

так интересно стало, что он не татарин, что у нас, они никто не говорит, что да, я чингине, они это внутри знают, но все крымские татары и пишутся крымские татары. Как бы никто это даже, это как-то за оскорбление они принимают” [10].

– Польові дослідження 2006 р. показують, що на даний момент повне прийняття “татарських циган” в статусі “своїх” кримськими татарами не відбулося, незважаючи на спільність долі під час депортації, єдиної мови, наявності в минулому і сучасності спільних рис побутової культури єдиної релігії, які вплинули на колективну історичну пам’ять. Але “відчуженість”, що існувала ще з часів Кримського ханства остаточно кримськотатарським населенням не подолана. Крім існуючих стереотипів щодо циган, привертає увагу, наприклад, спротив батьків – кримських татар вступу дітей у шлюб з представником “*чінгене*”.

“Р.: Здесь у нас знакомые есть, ещё одна есть, она говорит, они нам недалеко, говорит, понятно же, не говорит, не говорит она, что с чингене смешанная, может, если мама татарка, папа был, там смешиваются ведь, в этом самом, в Исмаиль-бее в Евпатории. Девушки за юношей-чингене выходят

И.: *Къачан?*

Когда?

Р.: *Вот шимди (куле). Бир къач танелери бизим даже нелеримизден къацып кеткенлер, бабаларындан, аналарындан.*

Вот сейчас (смеётся). Несколько даже из наших этих самых убежали, от мамы, от папы.

И.: *Сизин сойларыныздан? Танышларыныздан?*

Из Ваших родственников? Знакомых?

Р.: *Танышлар.*

Знакомые.

И.: *Бо не вакъыт болгъан шей?*

Это когда случилось?

Р.: *Шу бир-эки джылын ищинде. Бириси (нрзб) болгъан, бириси (нрзб) болгъан.*

Это в течение нескольких лет. Одни (нрзб) стали, одни (нрзб) стали.

И.: *Татар чингенелери? Аналары-бабалары бермий?*

Татарские чингене? Родители не отдают?

Р.: *Бермий, озьлери къацып кеткенлер.*

Не отдают сами убежали

И.: *Сонъ насыл яшайлар?*

Ну и как живут?

Р.: *Ким биле? Биз Смаиль-бейге сийрек барамыз.*

Кто знает? Мы в Смаиль-бей редко ездим.

И: *А, о Исмаил-бейде болгъан шей! А о адамларын билесиз мы, насыл этип оларнен таныш олмагъа?*

А, это в Исмаил-бее случилось! А этих людей знаете, как с ними можно познакомиться?

Р: *О эшитемиз де, мына бондай бир дженазе, дува болса, келелер, шоны, о къыз цингенеге баргъан, къацкъан. Айтып кеселер, бермий де ана-баба! Сонъ севшикен сонъ бир-бирин, вынуждены къацмагъа (куле). А потом ана-баба прощают.*

Прощают. Это слышим ведь, вот на таких похоронах, или поминках, приходят, у этого дочка за “чингене” вышла, убежала. Если придут просить, не отдают ведь мать-отец! Потом, раз уж полюбили друг друга, вынуждены бежать (смеётся). А потом, мама-папа прощают. Прощают” [9].

– Деякі інтерв’ю містять суто етнографічний матеріал: опис елементів одягу, занятя, способу життя, інтер’єру житла [6; 7; 12].

Сучасне етнографічне музейництво з одного боку розвивається за концептуальною моделлю музеїв як соціокультурної норми, що склалась впродовж ХХ ст. З іншого, сучасні етнографічні музеї перебувають у пошуку нових форм своєї діяльності. В умовах, коли на півострові в жодному з існуючих вузів немає окремої кафедри з етнології, кримські музеї, насамперед КЕМ, серед інших функцій, виконують роль дослідних центрів.

Отримані під час експедицій відомості, записані спогади, фольклорні сюжети, тексти мають не тільки наукове значення, а й музейне. По-перше, вони дозволяють реконструювати матеріальну і духовну культуру кримських циган поч. ХХ ст. По-друге, нові експозиції музеїв не тільки презентують звичаї та предмети матеріальної культури минулого, а й відображають сучасні етнічні процеси. Так, в грудні 2004 р. в КЕМ експонувалась виставка “Відомий та невідомий народ. Населення єврейських колгоспів очима етнічних сусідів”, створена за матеріалами польових досліджень, яка мала успіх серед відвідувачів. Частина експозиційних комплексів були присвячені історії єврейських громад Криму, один – святкуванню “Пейсаха”. Останній комплекс знайомив з польовими матеріалами, у т.ч. з існуючими стереотипами і упередженнями.

Оглядаючи процес становлення і розвитку етнографічного музейництва Півдня України, зокрема Криму, відзначимо, що інтерес до традиційно-побутової культури “кримських циган” проявився ще в ХІХ ст., про що свідчать спогади мандрівників, дослідження українських і російських

науковців, експонування предметів культури і побуту кримських циган на Всеросійській етнографічній виставці 1867 р. З бурхливим розвитком музейної етнографії у 1920-х рр. пов’язані експедиційні дослідження мови і етнокультурних кримських циган. Ці матеріали було втрачено під час Другої світової війни.

Відновлення циганознавчого напрямку музеями Криму відбувається вже на початку ХХІ ст. і пов’язане з загальним відродженням народознавчих студій на сучасному етапі. Поповнення завдяки експедиціям фондів експонатами сприяло появі першого в Криму експозиційного комплексу що віддзеркалює окремі сторони традиційної культури кримських циган. Польові дослідження не тільки сприяють реконструкції побуту цієї етнічної групи на початку ХХ ст., а й проливають світло на сучасний стан татаро-циганських етнокультурних відносин. Центром наукового обстеження, зберігання і експонування культури кримських циган у 1920-х рр. став етнографічний відділ Центрального музею Тавриди, а в 2000-х рр. – Кримський етнографічний музей – філія Центрального музею Тавриди.

Джерела і література:

1. Всероссийская этнографическая выставка и славянский съезд в мае 1867 г. – М.: Унив. Типография, 1867. – 114 с.
2. *Зейналіева Э. С.* Кочевьедлиной в сотни лет // Этнография Крыма ХІХ – ХХ вв. и современные этнокультурные процессы. Материалы и исследования – Симферополь, 2002. – С. 46 – 52.
3. *Зіневич Н. О.* Циганський етнос в Україні (історіографія та джерела): Автореф. дис... канд. іст. наук 07.00.06 / НАН України; Інститут Української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського – К., 2005. – 21 с.
4. ГИМ ОПИ, ф. 54, д. 999 – Документи Центрального музею Тавриди.
5. *Григорьева Л. И.* История изучения этнических культур и развитие музейной этнографии Крыма (40-е гг. ХІХ – нач. ХХІ вв.): Дис... канд. іст. наук 17.00.08 / Киевский национальный университет культуры и искусств – Киев, 2006. – 187 с.
6. Интервью с А. А. от 26. 08. 2006, Бахчисарай АР Крым. Перевод с крымскотатарского Арзы Эмировой // Архів Українського центру вивчення історії Голокосту (Далі – УЦВІГ).
7. Интервью с Д. Ф. от 23. 08. 2006, Бахчисарай АР Крым. Перевод с крымскотатарского Арзы Эмировой // Архів УЦВІГ.
8. Интервью с Д. М. Я. от 24. 08. 2006, Бахчисарай, АР Крым. / Перевод с крымскотатарского Арзы Эмировой // Архів УЦВІГ.

9. Інтерв'ю с К. Ш. от 8. 08. 2006, Раздольное АР Крым. Перевод с крымскотатарского Арзы Эмировой // Архів УЦВІГ.
10. Інтерв'ю с М. С. от 23. 08. 2006, Бахчисарай АР Крым. Перевод с крымскотатарского Арзы Эмировой // Архів УЦВІГ.
11. Інтерв'ю с Н. Т. от 24. 08. 2006, Бахчисарай АР Крым. Перевод с крымскотатарского Арзы Эмировой // Архів УЦВІГ.
12. Інтерв'ю с С. Р. от 8.08.2006, Раздольное АР Крым. Перевод с крымскотатарского Арзы Эмировой // Архів УЦВІГ.
13. Інтерв'ю с Ю. С. Вайсенгольцот 21. 11. 2006, г. Симферополь // Личный архив автора.
14. Кримський етнографічний музей, фонди.
15. *Науменко Л. А.* Крымский этнографический музей: первые десять лет // Этнография Крыма XIX – XX вв. и современные этнокультурные процессы. Материалы и исследования – Симферополь, 2002. – С. 355 – 361.
16. *Непомнящий А. А.* Историчне кримиознавство. – Симферополь: Бізнес – Інформ, 2003. – 456 с.
17. *Скрипник Г.А.* До проблеми формування етнографічного колекційного фонду України // Музеї України XIX – початку XX ст. Збірник наукових праць. – К., 2005. – С. 29 – 45.
18. *Храпунова Л.Н.* Этнографическая коллекция Крымского Республиканского краеведческого музея // Этнография Крыма XIX–XX вв. и современные этнокультурные процессы. Материалы и исследования – Симферополь, 2002. – С. 395 – 399.
19. Циркуляр об устройстве выставки в Крымском Горном Клубе. – Программа // Записки Крымского горного клуба. – Одесса, 1893. – № 3. – С. 11 – 15.
20. Этнографическая выставка 1867 года Императорского общества любителей естествознания, антропологии и этнографии состоящего при Императорском Московском университете – М.: Типография Н. М. Лаврова и К., 1878. – 298 с.
21. *Юренева Т.Ю.* Музееведение Учебник для высшей школы. – М.: Академический проект, 2006. – 560 с.
22. *Crowe David M.* Muslim Roma in the Balkans // Nationalities Papers. – 2000. – Vol. 28. – No. 1. – P. 93 – 128.

Величко Тетяна. “Кримські цигани” у етнографічних дослідженнях музеїв Криму (кін. XIX – поч. XX ст.)

У статті розглянуто “циганський” напрямок у вивченні традиційно-побутової культури населення Південної України в музейних закладах Криму – Центральному музеї Тавриди, Кримському етнографічному музеї, Бахчисарайському історико-культурному заповіднику

Величко Татьяна. “Крымские цыгане” в этнографических исследованиях музеев Крыма (кон. XIX – нач. XX ст.)

В статье рассмотрено “цыганское” направление в изучении традиционной бытовой культуры населения Южной Украины крымскими музейными учреждениями (Центральный Музей Тавриды, Крымский этнографический музей, Бахчисарайский историко-культурный заповедник).

Velychko Tetyana. The “Crimean Gypsies” in the ethnographic research work of the Crimean museums (late the 19th – beginning of the 21st centuries)

The author analyzed “Romani derecton” in the studies of traditional living culture of Southern Ukraine population conducted by Crimea museum establishments (Central Museum of Tavrida, Crimea Ethnographic Museum, Bakhchisarai historical and cultural reserve).